

OKTATÁSRÓL ÉS GAZDASÁGRÓL

– VISSZAPILLANTVA –

ÚJRAOLVASOM A GAZDASÁG ÉS OKTATÁS kapcsolatáról negyed százada a Magyar Tudományos Akadémián tartott két előadásomat (melyeket 1978-ban a *Gyorsuló idő* sorozatban *Öt előadás gazdaságról és oktatásról* címen tettem közzé). A negyed százados táv most még nagyobbnak tűnik, hiszen a történelem hatalmasat fordult közben, a világgazdaság új szakaszába lépett, s Magyarország történelme gyökeresen átalakult. Annál meglepőbb, mennyire aktuális ma is akkori mondanivalóm. Kiindulásom az 1970-es évek Magyarországon a Nyugaton lejátszódó oktatási forradalom volt, a nyugati közgazdaságtudomány viszonylag friss felismerése az oktatás meghatározó jelentőségéről a gazdasági fejlődésben, s hazai lemaradásunk e folyamatok mögött. Most átfogóbb képet lehet már festeni az oktatásban a század második felében végbement nyugati forradalomról. Erről adok rövid összegezést az alábbiakban.

*

A huszadik század – különösen annak harmadik negyede – a gazdasági fejlődés különleges eredményeit produkálta Nyugat Európában. Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP), vagyis átlagosan az egyes ember rendelkezésére álló termékek és szolgáltatások mennyisége több, mint ötszörösére nőtt. Míg a hagyományos közgazdaságtan a gazdasági növekedés forrásait a munkaerő, tőke, és föld tényezőiben kereste, addig a II. világháború utáni növekedési elméletek először leginkább a tőke és beruházás, valamint a munkaerő-bevonás tényezőit emelte ki. Az ötvenes évek végétől azonban a kutatás a növekedés rejtettebb tényezőihez fordult, és ismerte fel – Robert Solow, Moses Abramowitz, Edward Dennison és mások révén – a „reziduális” faktor, „az emberi beruházás,” a produktivitás növekedésének a fenti tényezőkkel nem magyarázható, kiemelt szerepét. Solow a technikai fejlődést emelte ki. Abramowitz azonban felhívta a figyelmet az oktatás, az egészségügy, s általában a munkaerő minőségi tényezőire, bár még azt mondta, hogy „keveset tudunk a produktivitás növekedésének okairól.” Dennison figyelme már teljesen az oktatáshoz fordult. Mi több, számításokat végzett, ami szerint az 1929 és 1957 közötti amerikai gazdasági növekedés több, mint 40 százalékát az oktatás és megnövekedett tudás hozta létre.

Az oktatás forradalmasodása a II. világháborút követően bontakozott ki Nyugat-Európában. Éppen a háború tanulságaként vált nyilvánvalóvá ugyanis a tudomány jelentősége és alkalmazhatósága, ami különleges aktualitást nyert a háború végén meginduló új technikai forradalommal, a számítógép és a nukleáris korszak megnyílásával, s nem utolsósorban a társadalmak erőteljes demokratizálódásával, ami, többek között a lányok iskolázása előtt egyenlően nyitotta meg a közép- és felsőfokú oktatási intézmények kapuit.

Megindult az elemző munka, hogy mennyi tudósra, mérnökre, technikusra, általában magasan képzett szakemberre van szükség a jövőben. A korábbi alapoktatás már nem volt elegendő többé. Amikor az OEEC, az európai kooperáció szervezete 1959-ben Hágában konferenciát tartott a jövő tudományos és technikai szakember-szükségletének témájában, számos résztvevő és kormányzat megdöbben az összehasonlításon: míg az Egyesült Államokban a megfelelő generáció 65%-a volt kvalifikálva felsőoktatási tanulmányokra, s 32% részt is vett benne az 1950-es évek végén, addig Európában a két arány mindössze 7 és 5% volt. Érthető, hogy az oktatási beruházásokat a gazdasági növekedés meghatározó tényezőjének tekintették, s ennek nyomán a háborút követő negyed század során az oktatási befektetések évente 15%-kal nőttek.

Új oktatási törvényhozás törekedett a képzettségi szint emelésére. Megindult az oktatási idő meghosszabbítása, mégpedig mindkét irányban, az előiskolai és a közép- és felsőfok jelentős kiterjesztésével. Figyelmet érdemel, hogy az előiskolázás milyen mértékben terjedt, holott nem vált kötelezővé. Belgiumban például az 1980-as évek elejére a 3–4–5 éves gyermekek 90, 97 és 100 százaléka vett részt benne. Az Európai Unióba készülő Spanyolországban a 2–3 évesek számára megnyitották a *Jardin de Infancia*-t, s a 4–5 évesek előiskolázását szolgáló *Escuela Párvulos*-ban a generáció 90 százaléka kezdte meg tanulmányait. Az európai oktatási miniszterek 1969. évi versailles-i értekezletén megállapodás született arról, hogy a kötelező oktatást 11–12 évre kell kiterjeszteni, mégpedig számos európai országban, különösen a skandináv országokban, az egységes (komprehenzív) iskolázás formájában. A középiskolázás hirtelen tömegessé vált: 1945-ben a középiskolás generációknak mindössze 8–12 százaléka tanult középiskolában, s 1950-ben a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya csupán a megfelelő korosztály 5 százaléka Németországban, Franciaországban, Angliában, Hollandiában és Olaszországban. Angliában és Németországban 10–10, Hollandiában 8 év volt az átlagosan iskolában töltött évek száma a 15-től 64 évesek körében 1950-ben. A dél-európai periférián a helyzet sokkal rosszabb volt. Portugáliában például a lakosság 34 százaléka még 1960-ban is analfabéta volt, s a 8 millió főt számláló országban mindössze 95 000 diák tanult középiskolában. A középiskolai oktatás még szűk elitképzést jelentett. A demokratikus Hollandiában például a középiskolások 94 százaléka a társadalom felsőbb rétegeiből rekrutálódott, s mindössze 4 százaléka jött munkáscsaládokból 1949-ben. A helyzet azonban hamarosan gyökeresen megváltozott. Az 1960-as években, egyetlen évtized leforgása során valóságos középiskolázási robbanás következett be, ami a megfelelő korosztály felét vonta be a képzésbe. Franciaországban az Ötödik Köztársaság bevezette a kötelező

10 éves oktatást, ami két 5–5 éves szakaszra volt bontva. Belgium 1983-ban kötelezővé tette a 12 éves iskolázást 6-tól 18 éves korig, s ezzel elsők között tette kötelezővé a középiskolát.

„A fiatal emberek többsége – állapította meg az OECD elemzése a gazdaság szerkezeti alkalmazkodását vizsgáló nagy tanulmányában 1987-ben – részesül általános vagy szakmai képzésben legalább 18 éves koráig az OECD országok többségében.” A középfokú képzés azonban számos esetben még specializált szakmai kiképzést jelent. A 17 éves fiatalok több mint egyharmada szakmai kiképzésben vesz részt Franciaországban, Dániában és Norvégiában, fele Svédországban, 40 százaléka Hollandiában, egynegyede illetve egyötöde Olaszországban és Ausztriában. Az 1980-as évek közepéig csupán néhány olyan ország volt a világon, ahol a tanulók a középfokon mind általános képzésben részesültek, s jellemző módon az Egyesült Államok, Kanada, Japán, és Belgium tartozott ezek sorába. Mint az elemzések egybehangzóan megállapították, az általános képzés ugyan csak közvetett hatást gyakorol a felnőtt lakosság munkában töltött éveire, mégis a legjobb következményekkel jár a munkaerő kreativitására és a munkában beálló változásokra való reagáló képességre, vagyis nagyobb foglalkozási mobilitást, és az új technika könnyebb elsajátítását biztosítja.

A középiskolázás forradalmasodásával párhuzamosan vált tömegessé a felsőoktatás is. Svédországban 1950 és 1970 között az egyetemi hallgatók létszáma 17 600-ról 116 100-ra ugrott. Angliában ugyanezen évtizedekben 24-ről 47-re növekedett az egyetemek száma, s a rádiós és televíziós osztályokkal működő Open University mindenki számára megnyitotta a részvételt. A felsőoktatásba bevontak aránya az 1980-as évek közepére a 18–24 évesek egynegyedére-egyharmadára növekedett. A felsőoktatás egyre közvetlenebb kapcsolatba került a gazdasággal, s tartotta szem előtt annak képzési követelményeit. Németország hagyományosan a technikai képzés fellegettségére volt, s már a századforduló óta doktori fokozatot is adott a technikai főiskolákon. A tradicionális *ingenieurschulen* az üzleti élet más ismereteit is tanította. Az amerikai típusú *business school* azonban csak a II. világháború után honosodott meg Európában. Angliában 1965-ben nyitotta meg kapuit a *London Business School* és a *Manchester Business School*. Franciaországban ugyancsak a háború után hozták létre az ENA-t, a gazdasági adminisztrációra képezítő felsőoktatási intézményt.

A 20. század nyugat-európai oktatási forradalmára mi sem jellemzőbb, mint Franciaország példája. 1900-ban a megfelelő generáció 3 százaléka tanult középiskolában és 1,2 százaléka egyetemen. 1945-re ezek az arányok 12 és 4 százalékra emelkedtek. 1992-ben azonban a felnőtt lakosság átlagosan már 16 évet töltött oktatási intézményekben.

*

Angus Maddison számításai szerint a II. világháborút követő évtizedek kiemelkedő gazdasági növekedésében a munkaerő nagyobb felkészültsége évente 0,1–0,5 százalékkal járult hozzá a gazdaság növekedéséhez. Mint az OECD említett tanulmánya joggal állapíthatta meg: „Az emberi tőke az utóbbi években sok szempontból még

fontosabbá vált. A technikai fejlődés, a produktív szektorok állandó változása és növekvő komplexitása és a piacok nemzetköziesedése egyre nagyobb követelmények elé állítja a lakosság dolgozó tömegeit.”

Magyarország, mely mind a gazdaság, mind pedig az oktatás világméretű fejlődésében egész modern történelmében követő ország volt, a 19. század utolsó harmada óta megindult az iparosodás és a népoktatás nyugati útján. Előrehaladása nem volt könnyű és gyors, de minden történelmi korszakban részsikerekkel járt. Amint háromnegyed évszázad alatt a 19. század utolsó harmadától a 20. század közepéig sikerrel számolta fel az analfabétizmust, majd tört előre a közép- és felsőfokú oktatás tömegesítésében századunk második felében, úgy most, a század- illetve ezredforduló körül, az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán nyert valóságos lehetőséget a fejlettebb országok útjának maradéktalan követésére, s azon belül az oktatás egész rendszerének megfelelő újraformálására.

BEREND T. IVÁN

